

Јелена Васић Деримановић

Музеј града Београда

Светлана Перовић Ивовић

Архив Југославије, Београд

ИЗАЗОВИ ЗАШТИТЕ И ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ НОВЧАНИЦА ИЗ ЛЕГАТА ЂОРЂА НОВАКОВИЋА

Сажетак

Предмета рада је веома комплексно питање заштите и презентације папирног новца из Легата Ђорђа Новаковића који се чува у Збирци за новац и медаље Музеја града Београда.

Збирку папирног новца Ђорђа Новаковића, дипломатског службеника Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, поклонила је Музеју града Београда његова супруга 1969. године, по његовој смрти, а поштујући његову последњу жељу. Одмах по пријему, новчанице су у оквиру Збирке за новац и медаље (тада Кабинет за новац и медаље) инвентарисане у четири инвентарске књиге као Легат Ђорђа Новаковића од броја 1 до 7436.

Новчанице су издаване од половине 19. до прве половине 20. века. Најзначајнији део фонда чине националне новчанице, почев од прве серије из 1876, никад пуштене у оптицај, преко новчаница Краљевства и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Краљевине Србије и Југославије, Демократске Федеративне Југославије, Федеративне Народне Републике Југославије и Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Изузетно вредан део збирке чине страна издања Пољске, Русије, Чехословачке, Мађарске, Аустрије, Немачке, Грчке, Италије, Румуније, Шпаније и Холандије. Према свом значају, али и према бројности и разноврсности, издвајају се пољски и француски асигнати из 18. века; новац цивилних и војних логора из времена Првог и Другог светског рата и новац аустријских и немачких градова.

Од времена када су пристигле у Музеј града Београда новчанице се не чувају у одговарајућим условима, што је узроковало различито стање очуваности истих. Зграда Музеја у Змај Јовиној 1 налази се у градском језгру – једном од најзагађенијих подручја. Депо, а истовремено и канцеларија кустоса не поседује ни један уређај за стварање потребних услова за чување папира. Новчанице су деценијама биле смештене не само у неодговарајући простор, већ су имале и неодговарајуће паковање – смештане су у коверте од папира, који су чувани у картонским кутијама, у истој каси са предметима од различитих материјала (одликовања, новац).

До значајне промене дошло је током 2015. и 2016. године. Све новчанице су подвргнуте дезинфекцији, прегледу, селекцији, а затим конзервацији и рестаурацији, почев од оних у најлошијем стању. Набављени су архивски бескиселински албуми и фолије у које су новчанице упаковане. У циљу трајног очувања и заштите набављена је микроклиматска комора која подразумева контролисане услове температуре и релативне влажности ваздуха.

Све новчанице су фотографисане. Истовремено, подаци су уношени у десктоп апликацију, својеврсну „дигиталну инвентарску књигу“. Кроз апликацију су унете претходно дигитално обрађене фотографије новчаница које су аутоматски снимане у три различита формата. Први је оригинална дигитална фотографија коју је могуће користити за штампу. Други формат представља оптимизоване дигиталне фотографије новчаница које су искоришћене за приказ новчанице у апликацији и за мултимедијалну презентацију. Све фотографије у овом формату су заштићене воденим жигом који чини логотип Музеја града Београда. Трећи формат је фотографија новчанице малих димензија која је коришћена за thumbnail приказ у мултимедијалној презентацији.

Доступност и видљивост новчаница обезбеђена је кроз мултимедијалну презентацију и е - каталог који представља својеврсне ротирајуће изложбе.

Презентација појединих целина коју чине новчанице из различитих земаља у виду оваквих „ротирајућих изложби“ јесте и биће надаље, доступна на десктоп, таблет рачунарима и смарт мобилним телефонима, а мењаће се периодично током године. Чињеница да Музеј не поседује одговарајући простор за излагање ни адекватне депое иде у прилог потреби и обавези да се музејско наслеђе што боље, квалитетније и дуже очува, што је на овај начин и постигнуто.

Кључне речи: легат, новчанице, конзервација, дигитализација, презентација, музеј

МУЗЕЈ ГРАДА БЕОГРАДА

Одлуком Београдске општине од 15. октобра 1903. године основан је Општински музеј, данашњи Музеј града Београда¹. Дуго се сматрало да је Музеј основан 1929. године, а да је свечано отварање Музеја и Општинске библиотеке први пут је, уприличено 11. јануара 1931. године. Др Марија Илић Агапова је била први, заједнички, управник². Прве службене просторије Музеја и Библиотеке налазиле су се у управној згради општине у Узун Мирковој улици. После вишегодишњих премештања, захваљујући градоначелнику Влади Илићу, 1935. године, за смештај им је намењена стамбена зграда³ у самом срцу града, у улици Кнегиње Љубице 1 (данас Змај Јовина). Извесним адаптацијама и преградњама добијен је простор за обе институције. Недуго након свечаног отварања, осетили су се просторни и функционални недостаци зграде у којој је смештена нова стална поставка, са импровизованим депоима и канцеларијама кустоса, без одговарајућих услова за чување вредне баштине⁴.

ЗБИРКА ЗА НОВАЦ И МЕДАЉЕ

Збирка за новац и медаље (у даљем тексту Збирка) као јединствена целина формирана је половином 20. века. Предмети су инвентарисани у заједнички инвентар Археолошке збирке све до 1954. године од када датира прва књига инвентара „Нумизматичке збирке“⁵. Данас збирка броји преко 20.000 предмета међу којима је неколико остава и легата. Новац од метала и папира, ордење, медаље, споменице, значке и плакете годинама су професионално и са унапред постављеним високим критеријумима одабирани путем откупа и поклона. Један од највреднијих поклона приспелих у Музеј седамдесетих година прошлог века је Легат Ђорђа Новаковића. Он представља најобимнију и најбогатију колекцију папирног новца, веома значајну за нашу националну и монетарну историју.

Збирка за новац и медаље смештена је у депоу који је уједно и канцеларија кустоса. Као што је напоменуто, зграда Музеја налази се у самом градском језгру – једном од најзагађенијих подручја. У депоу-канцеларији, малој и релативно скученој просторији, у истим микроклиматским условима чувају се различити музејски предмети – новац од папира, метала, ордење, плакете, укази, захвалнице – тачније предмети органског и неорганског порекла. Неодговарајући микроклиматски услови довели су до велике и честе промене у виду високих или ниских температура, као и велики проценат релативне влажности ваздуха што је за резултат имало флукуације влаге и температуре изнад дозвољених вредности. Велики утицај аерозагађења, неодговарајуће осветљење, заправо мешање природног и вештачког светла, али и непостојање одговарајућег уређаја за стварање оптималних услова за чување додатно је компликовало проблем чувања разнородних предмета у малом и неодговарајућем простору.

Све ово наметнуло је озбиљно питање како и које превентивне мере треба предузети у циљу очувања колекције новчаница из Легата Ђорђа Новаковића које чине чак четвртину од укупног броја предмета у Збирци.

ЛЕГАТ ЂОРЂА НОВАКОВИЋА

Збирку папирног новца Ђорђа Новаковића, дипломатског службеника Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, поклонила је Музеју града Београда његова супруга 1969. године, поштујући његову последњу жељу⁶. На тај начин Музеј је добио једну од најзначајнијих и најкомплетнијих збирки папирног новца и новчаних вредности која превазилази размере не само Србије и Балкана, већ и европских земаља.

Одмах по пријему у Музеј, новчанице су инвентарисане у оквиру Збирке за новац и медаље, у пет инвентарских књига, као Легат Ђорђа Новаковића од броја 1 до 7.436. Упаковане су, било појединачно или чешће у групама од пет до двадесет новчаница без сепаратора, у коверте од папира, а коверте су смештане у картонске кутије. Кутије су чуване у металној каси са предметима од различитих материјала – текстила, метала, папира (одликовања, новац).

Папирне новчанице у Легату издаване су од половине 19. до прве половине 20. века. Најзначајнији део фонда чине националне новчанице почев од прве серије, никад пуштене у оптицај, из 1876,⁷ преко новчаница Краљевства и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца⁸, Србије и Југославије. У овој групи налази се општински новац разних градова – Београда, Новог Сада, Сарајева, Загреба и Љубљане.⁹

Новчаница од једног динара Кнежевине Србије из 1876. године

Ретка је серија новчаница Краљевине Југославије – специмена штампаних у Лондону 1943. године с ликом краља Петра II на аверсу и географским мотивима на реверсу, које никад нису пуштене у оптицај.

Новчаница од 100 динара Краљевине Југославије из 1943. године

Колекција садржи скоро комплетне серије новца квислиншких државних режима – Недићеве Србије¹⁰, Независне државе Хрватске¹¹ и Рупника у Словенији¹². До сада, поменути серијама новчаница припадају и оне које су издаване и коришћене од стране следећих држава – Демократске Федеративне Југославије¹³, Федеративне Народне Републике Југославије и Социјалистичке Федеративне Републике Југославије¹⁴.

Новчаница од једног динара ДФЈ из 1944. године; новчаница од 100 динара ФНРЈ из 1953. године; новчаница од 1000 динара СФРЈ из 1963. године.

Овом низу треба додати упутнице на Главну Државну Благајну које су издаване од стране Министарства финансија и грађевина, у Црној Гори, почев од 1912. године, и у потпуности су замењивале новчанице¹⁵.

Велико богатство фонда чини збирка страног новца: Пољске¹⁶, Чехословачке¹⁷, Мађарске¹⁸, Аустрије¹⁹, Немачке²⁰, Француске²¹, Русије²², Бугарске²³, Грчке²⁴, Италије²⁵, Румуније²⁶, Албаније, Норвешке, Белгије, Велике Британије, Данске, Шпаније и Холандије, Турске и Кине²⁷. Према значају се издвајају: француски и пољски асигнати из 18. века, новац цивилних и војних логора из Првог и Другог светског рата²⁸ и помоћни новац аустријских²⁹ и немачких градова³⁰.

Француски асигнат из 1793. године

Пољски асигнат из 1794. године

ПРЕВЕНТИВНА И ФИЗИЧКА ЗАШТИТА³¹

Прва активност везана за новчанице обухватала је процес дезинфекције и стерилизације новчаница који су обавили конзерватори Народне Библиотеке Србије. Примењена је метода аноксије помоћу *Veloxy* система којим су уништени микроорганизми. Затим је уследило испитивање, преглед и селекција, конзервација и рестаурација новчаница почев од оних у најлошијем стању. Прво се приступило механичком чишћењу, а затим прању водом, потом је ишла неутрализација, уклањање мрља и флека помоћу одговарајућих органских растварача и на крају, како би се новчаницама вратила еластичност, урађено је ојачавање раствором метил целулозе.

Како органски материјали током времена старе и мењају хемијске и физичке карактеристике, папирне новчанице су подвргнуте неизбежном и неповратном природном старењу, које представља само сложен процес на који утичу бројни и различити чиниоци.

У циљу планирања превентивне заштите неопходно је идентификовати ризике:

- природа самог материјала
- климатски услови
- начин руковања
- природне несреће и несреће које је проузроковао човек.³²

Превентивна конзервација обухвата све мере које се предузимају како би се успорило природно старење материјала и спречила непотребна оштећења изазвана човековим несавесним или намерним деловањем.

У циљу планирања превентивне заштите као темељне стратегије очувања музејских збирки веома важну улогу има музејска зграда. Да би одговорила својој основној намени, зграда музеја треба да је безбедна, што се постиже одабиром добре локације, применом одговарајућих конструктивних материјала, добрим распоредом просторија, елиминисањем ризика од пожара, поплаве, крађе и вандализма.

Скупштина града Београда је 2006. године доделила Музеју града Београда зграду Нове војне Академије, саграђену 1899. године, у Ресавској улици бр. 40 и након тога расписан је конкурс за Идејно решење за будући савремени, техничко-технолошки прилагођен музејски простор, који ће у свему бити у складу са важећим законима, прописима и нормативима за ову врсту објекта. Аутори победничког решења су Горан и Јелена Војводић и Јована Грујевска, чији је рад у потпуности задовољио потребе Музеја града у функционалном и естетском смислу.³³

Будућност музејских збирки зависи од места на којем се складиште, односно од архитектонско-грађевинских особина депоа. Осетљиве музејске збирке требало би да се чувају у депоима који задовољавају следеће карактеристике:

- да су одвојени од других просторија и да служе само за чување музејског материјала
- да су изграђени тако да обезбеђују оптималне микроклиматске услове за чување
- да су суви и да се лако проветравају
- да су осигурани од продора воде
- да су прописно удаљени од плинских, водоводних и канализационих цеви, ложионица, димњака, главног водовода и грејних тела
- да су одвојени од осталих делова зграде ватроотпорним вратима
- да су опремљени одговарајућим електричним инсталацијама и главном склопком која омогућава искључење струје након радног времена
- и да су опремљени светлима заштићеним од штетног зрачења.³⁴

Неопходно је да депо поседује одговарајућу опрему која задовољава стандарде смештаја и чувања. Адекватан смештај предмета подразумева одговарајући мобилијар и заштитне омоте.

Режим чувања материјала је значајан фактор њихове трајности. Подешавањем услова може се успорити природно старење и спречити читав низ хемијских, физичких и биолошких оштећења.

Већ је напоменуто да је зграда у којој је Музеј града Београда сада смештен веома стара и намењена становању, тако да су могућности за адаптацију простора намењеног музејским потребама биле веома скромне и ограничене. У складу са овим није било могуће обезбедити одређене амбијенталне услове за чување предмета од папира, као ни предмета израђених од других или комбинације различитих материјала.

Како би поменути проблем био превазиђен, након много година, привремени смештај колекције папирних новчаница је 2016. године решен набавком климатизоване коморе.

Климатизована комора јединствен је уређај чија је основна намена обезбеђивање одговарајућих услова чувања, у овом случају новчаница од папира. Како би папирне новчанице биле чуване према правилима струке, обезбеђени су услови чувања који подразумевају контролисане услове температуре од 16 до 20 °C и релативну влагу ваздуха између 45% и 55% Rh. Комора је сигурна заштита од свих негативних, првенствено спољних утицаја, механичких оштећења, хемијских и микробиолошких утицаја, УВ зрачења и пожара. Поред мера сигурности, значајано је и то што су предмети лако доступни и прегледни у комори у којој се налазе металне покретне полице.

Микроклиматска комора

Новчанице су упаковане у полиетиленске албум-странице и бескиселинске-албум кутије. Оним редом којим су инвентарисане, паковане су у албуме који су обележавани. Свих 7.436 новчаница упаковано је у укупно тринаест албума. Смештај папирних новчаница у заштитне омоте за трајно чување је изузетно значајна мера превентивне заштите. Они штите садржај од прашице и светлости, пружају механичку заштиту при руковању и преношењу, и ублажавају ефекте климатских промена, штите од нечистоћа из ваздуха и других негативних агенаса.

КУРАТИВНА КОНЗЕРВАЦИЈА

Куративна конзервација папирних новчаница представља све физичке и хемијске мере које су предузете у циљу успоравања старења, санирања постојећих оштећења и продужетка века трајања. Лечењу је претходило пажљиво испитивање сваке новчанице, а пре почетка рада дат је писмени извештај конзерватора о стању предмета и предложеним третманима с проценом трошкова.

Прва мера заштите која је урађена је стерилизација свих новчаница легата којом су уништени микроорганизми. Стерилизацију су извршили конзерватори у Народној библиотеци Србије примењујући методу аноксије помоћу Veloxy система.³⁵

Након третмана стерилизације наставило се са поступком механичког, односно сувог чишћења, који се односи на отирање грађе, а потом детаљно уклањање површинских нечистоћа крпама, четкама, меким и тврдим гумицама.

Прање водом је поступак који се применио како би се уклониле нечистоће импрегниране у саму структуру хартије, велики број мрља и киселине из хартије.

Након прања урађен је поступак неутрализације (деацидификације) како би се уклонила или смањила киселост.

Уклањање мрља и остатака самолепљивих трака урађено је помоћу одговарајућих органских растварача, бензина, хексана и ацетона.

Како би се ослабљеним новчаницама вратиле механичке особине и еластичност, ојачавање је урађено са 2% воденог раствора метил целулозе.

РЕСТАУРАЦИЈА

Кад је реч о рестаурацији, односно мерама које смо предузели како би вратили оригинални изглед новчаница, руководили смо се често цитираном реченицом „Не може се поставити генерално правило за рестаурирање докумената. Сваки документ треба третирати на свој начин.“³⁶

Рађена је класична ручна рестаурација јапанском хартијом за попуњавање и облагање, која је пажљиво одабрана да одговара оригиналу у тежини, текстури и боји када је то било могуће.

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА³⁷ КАО ВИД ПРЕВЕНТИВНЕ ЗАШТИТЕ

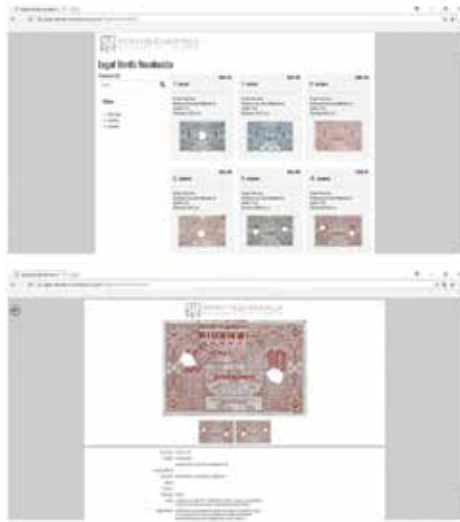
Дигитализација и презентација новчаница из Легата реализоване су у неколико паралелних фаза. У циљу превентивне заштите, новчанице су фотографисане, израђена је десктоп апликација са одговарајућом базом података, а последња фаза је била израда и објава е-каталога на интернету и мултимедијалне презентације на USB флеш меморијама. Све новчанице су фотографисане дигиталним DSLR апаратом Canon са објективом жичне даљине 50 mm у максималној резолуцији 6000 x 4000 пиксела. С обзиром да се ради о предметима са многобројним детаљима, на овај начин је омогућено да се исти врло јасно виде.

Десктоп апликација је урађена за Windows платформу, која је програмирана у Microsoft Visual Studio програму. Коришћен је програмски језик C Sharp. Као база података за складиштење унетих података коришћен је SQL server Express верзија 14. Апликација је урађена тако да буде једноставна и приступачна за корисника, позната као user friendly.

У апликацији постоје четири форме којима се може приступити помоћу менија. Прва форма користи се за унос осамнаест различитих категорија података који заправо представљају дигиталну инвентарску књигу. Кроз ову форму предвиђен је и унос дигитално обрађених фотографија новчаница које се аутоматски снимају у три различита формата. Први је оригинална дигитална фотографија (JPEG), коју је могуће користити за штампу и она се не приказује кроз апликацију. Други формат представља оптимизовану дигиталну фотографију (JPEG) новчаница које су искоришћене за приказ у апликацији и е-каталогу. Све фотографије у овом формату су заштићене воденим жигом који чини логотип Музеја града Београда. Трећи формат је фотографија новчанице мале резолуције (PNG) која је коришћена за thumbnail приказ у е-каталогу и у табеларном приказу унетих новчаница у апликацију. Поред поменутог, на форми постоје и два чек-поља која одређују да ли ће новчаница бити приказана у е-каталогу и/или мултимедијалној презентацији. У другој форми, могуће је вршити измену свих података, као и фотографија, осим инвентарског броја. У трећој форми се налази табеларни приказ података са сликом аверсне и реверсне стране новчанице. На овај начин је омогућен визуелни преглед новчаница, брз и лак приступ за исправку или евентуално брисање унете новчанице из базе података. Из ове форме се креирају сви фајлови који су потребни за приказ у е-каталогу и мултимедијалној презентацији (JSON фајл и веб-странице странице за е-каталог и XML фајл за мултимедијалну презентацију). Четврта форма представља напредни систем претраге унетих података. Постоје три основне опције: претрага по инвентарском броју, по задатом критеријуму и по опису и напомени.

Доступност и видљивост новчаница обезбеђена је кроз е-каталог и мултимедијалну презентацију.

Е-каталог је веб-апликација³⁸ којој се може приступити путем десктоп, таблет рачунара и смарт мобилних телефона, путем линка који се налази на сајту Музеја. Приказ и преглед појединих целина које чине новчанице из различитих земаља омогућен је кроз „ротирајуће изложбе“. Предност овакве презентације је преглед великог броја различитих предмета током дужег временског периода. Поједине групе новчаница из легата периодично се додају током године. Новопостављена група новчаница је актуелна дигитална изложба, а остале до тада активне, налазе се у архиви и могу се видети путем линкова у самој веб-апликацији.

Изглед Е-катлога у интернет претраживачу

Мултимедијална презентација је својеврстан каталог новчаница из легата. Презентација се састоји из више нивоа који омогућавају брзу и једноставну претрагу података кроз задате критеријуме. Презентација се налази на USB флеш меморијама, које су заштићене од измене и копирања података.

Изглед мултимедијалне презентације на десктоп рачунару

Нова музејска стварност данас подразумева и виртуелно очување и презентацију музеалија.³⁹ Данашњи музеји више нису складишта „мртвих“ уметничких или историјских предмета, већ интерактивне установе које треба да привуку што већу пажњу другачијег сензибилитета од оних традиционалних који су пасивно примали естетске и историјске податке и информације и тиме употпуњавали властита знања. Данашњи гледаоци су захтевнији, знања шири и већа с обзиром на могућност умрежавања у светско, глобално село интернета, па су стога музејске установе значајно више у обавези да тај феномен разумеју и примене у свакодневном раду.⁴⁰

Систематско планирање, чување, заштита и презентација папирних новчаница из прве половине 19. и 20. века, које баштини Музеј, од суштинског су значаја за очување богатог фонда који представља четвртину од укупног броја предмета у збирци за новац и медаље. Свим предузетим активностима почев од стерилизације, куративне конзервације, рестаурације, паковања и смештаја у микроклиматску комору, као и дигитализације, испуњена су основна начела и обавезе чувара наслеђа.

НАПОМЕНЕ

- 1 Откупи које је Београдска општина спровела 1902. године, од минхенског антиквара Розентала (планова и цртежа Београда 1521–1789. године) и београдског рентијера Самуила Стефановића (колекција оружја) иницирали су доношење одлуке коју је потписао Коста Д. Главинић, председник београдске општине. Историјат и структура Музеја града Београда, Београд 2003, 254 стр.
- 2 Др Марија Илић Агапова је, поред тога што је била задужена за организацију рада Библиотеке и 1929. године постављена за првог библиотекара, такође је била је задужена за систематско прикупљање предмета за Општински музеј. Поменуто године, музејска збирка бројала је 155 предмета, да би 1947. године тај број нарастао на преко 2.000 предмета. Данас Музеј броји преко 130.000 предмета. Јелица Стаменковић и др., Седамдесет година Музеја града Београда (Београд: Музеј града Београда, 1973), 10.
- 3 Зграда је откупљена од књижевника и правника Александра Вуча.
- 4 Музеј града Београда, Музеј града Београда (Београд: Музеј града Београда, 2003), 255.
- 5 Године 1956. Археолошко одељење има три одсека: праисторијски, класични и нумизматички. Неколико година касније, статутом и увећањем броја предмета одсек добија нов назив – Кабинет за новац и медаље, који ће тај назив задржати све до 2010. године када добија и данашњи назив Збирка за новац и медаље.
- 6 Владимир Кондић, Папирни новац из збирке Ђорђа Новаковића (Београд: Музеј града Београда, 1970), 5.
- 7 Ради се заправо о првом пробном српском папирном новцу, државног издања који никад није ушао у оптицај тако да се само условно може назвати новцем. Припреме и материјал урађени су у Паризу, а новац је у количини од 1.500 комада штампан у Државној штампарији у Београду. Јован Хаџи-Пешић, Новац Србије 1868–1918 (Београд: Народна банка Југославије, 1995), 59–62.

- 8 Почев од емисије динарско-крунских новчаница и првог државног папирног новца Краљевства од ½ и 1 динара, издатих 1919. године, до новчанице Краљевине СХС од 500 динара, последње новчанице званично пуштене у оптицај пред почетак Другог светског рата. Јован Хади Пешић, Новац Краљевине Југославије 1918–1941 (Београд: Народна банка Југославије, 1995), 138–140.
- 9 Непосредно након проглашења Краљевства појавила се потреба за извесном количином ситних апоена који би подмирили свакодневну потребу за ситним новцем. Адам Црнобрња, „Новчанице градова у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца“, Динар, бр. 27 (2006): 44.
- 10 Успостављањем немачке окупационе власти у Србији и после ликвидације Народне банке Краљевине Југославије, основана је Српска народна банка. Са радом је почела 1. јуна 1941. године, а српски динар постао је новчана јединица. Jusuf Mulić, *Papirni novac na tlu Bosne i Hercegovine od 1918. godine do danas* (Sarajevo: Historijski muzej Bosne i Hercegovine, 2000), 23. Адам Црнобрња, Новац у Београду кроз векове (Београд: Музеј града Београда, 2004), 102.
- 11 Уредбом Владе НДХ основана је Хрватска државна банка, а као новчана јединица уведена је куна. Mulić, *Papirni novac na tlu Bosne i Hercegovine od 1918. godine do danas*, 25.
- 12 Због недостатка новца за готовинска плаћања 1944. године шеф управе Љубљанске покрајине донео је одлуку да се при Хранилици Љубљанске покрајине под окриљем Банке Италије издају денарне наказнице. Štefan Jakovac, *Denarno poslovanje* (Ljubljana: Školski center za pošto, ekonomijo in telekomunikacije 2013), 47.
- 13 Након завршетка Другог светског рата, односно 20. 4. 1945. отпочело је пуштање у оптицај новог папирног новца познатијег као новчанице ДФЈ, који је на ослобођеним територијама требало да замени новац који је до тада био у оптицају – бугарски лев, мађарски пенго, италијанску лиру, албански франак/лек и српски динар. Пришремани су на Вису, а прва серија израђена је у Москви, ликовно решење израдио је Ђорђе Андрејевић-Кун на основу лика првоборца Миливоја Радића. Milorad Đurišić, „*Papirni Novac Jugoslavije 1944.*“, *Dinar*, 1 (1996): 17.
- 14 Држава новог назива и уређења успостављена је 1. јануара 1946. године и под тим именом постојала до 7. априла 1963. године када постаје Социјалистичка Федеративна Република Југославије. После рата, почев од јануара 1947. године новчанице емитује Народна банка која је преузела емисиону улогу. У колекцији се налазе серије новчаница штампане све до 1965. године.
- 15 Упутнице су емитоване и 1914. године, да би Аустроугарска окупациона власт одмах по доласку у Црну Гору забранила циркулацију поменутих папирних новчаница. Како би контролисале количину преосталих перпера, донета је одлука о печачењу истих. Жигосање је вршено у Пећи, Колашину, Никшићу, Пљевљима, Подгорици, Цетињу и Старом Бару. Почетком 1917. године донета је наредба о издавању нових упутница, а све дотадашње морале су се повићи из оптицаја. Velimir Vujačić, *Novac u Crnoj Gori kroz dokumenta* (Cetinje: Državni arhiv Crne Gore, 2006), 38.
- 16 Почев од прве пољске новчанице – асигната из времена Кошћушковог устанка, преко марака издаваних од стране Генералног губернаторства у Варшави из времена Првог светског рата до пољског злата који емитује Банка Пољске током 20-их и 30-их година 20. века, злата штампаних под управом и контролом немачких окупационих власти, као и послератних емисија од 1944. до 1948. године. Cecylia Leszczyńska, “185th Anniversary of Polish Central Banking”, *Bankoteka “History of central banking – Poland and the USA”* (2013), https://www.nbp.pl/.../Bankoteka_3_December_2013_internet (преузето 11. 2. 2017).
- 17 Овај део колекције садржи новчанице које само условно речено припадају Чехословачкој. Велики број примерака припада тзв. протекторатским крунама издаваним током Другог светског рата за територију Протектората Чешке и Моравске (Protektorat Böhmen und Mähren) коју су основале власти Трећег рајха. Другу велику групу чини серија словачких круна – независне државе која је постојала од 1939. до 1945. године. Новчанице

- Републике Чехословачке су серије штампане од 1926. до 1938. године и од 1945. до 1953. године. За стварање националног идентитета земље након окончања Великог рата и изградњу ликовних решења новчаница новостворене државе заслужан је уметник Алфонс Муха. Овом кратком прегледу додали бисмо новчанице јеврејског гета у Терезину од 1943. до 1945. године. Zbyšek Šustek, „Novac jevrejskog geta u Terezinu 1943-1945“, Dinar 2008, br. 28 (2007): 40-45.
- 18 Најстарије новчанице су форинте издате 1848. године, потом гулден/форинте из 1888. године. Одређени број чине круне које су биле у оптицају на територији Аустроугарске монархије, затим мађарске круне и филери. Након Другог светског рата 1946. године у Мађарској долази до хиперинфлације која спада у једну од највећих забележених. Колекција садржи серију новчаница емитованих у том периоду, које су представљале меру владе за сузбијање хиперинфлације и имају различита имена валута – пенго је замењен милипенгом, билипенгом, који је на крају замењен адопенгом.
  - 19 У Аустрији су 1762. године штампане прве папирне новчанице које су се звале званично банкцетел, и биле су у употреби до 1812. године. У нашој колекцији најстарија је новчаница која је издата 1805. године и гласи на 12 крајцера. Након распада Аустроугарске монархије и инфлације 1922. године, само две године касније уведен је шилинг. У колекцији се налазе примерци пре и после реформе када је 10.000 круна вредело 1 шилинг. Wolfgang Häusler, *prir. Geld 800 Jahre Münzstätte Wien*, (Wien: Kunstforum Bank Austria, 1994), 170. Овове треба додати и комплетну серију шилинга издатих 1944. године који су у потпуности заменили дотадашњу рајхсмарку. Били су намењени као средство плаћања америчким војним снагама током 1945. године.
  - 20 Новац Немачке заступљен је почев од рајхсмарки из 1898. године које је издавала Рајхсбанка преко марака (Darlehenskassenschein) – новчаница издаваних између 1914. и 1922. године, рентенмарки, помоћног новца штампаног у бројним немачким градовима, до марака из периода хиперинфлације и серија штампаних за потребе окупираних територија за време Другог светског рата. Holger Rosenberg, *Die Banknoten des Deutschen Reiches ab 1871*. (Regenstauf: Gietl, 1994).
  - 21 Највећи број новчаница припада времену Првог и Другог светског рата.
  - 22 Новчанице које припадају Русији по својој бројности и разноврсности чине посебну колекцију у којој се налазе новчане емисије царске Русије, специјална издања Социјалистичке Федеративне Совјетске Републике, владе јужне Русије, Сибира и Урала, Закавказја, Јерменије, Грузије, Туркменистана и Украјине.
  - 23 Новчанице припадају емисијама Бугарске народне банке почев од серија издатих 1920. године. Издвајају се према бројности бугарски леви обележени печатом Краљевине Србије. То су новчанице које су поред још неколицине страних валута биле у оптицају на територији новонастале државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца по окончању Првог светског рата.
  - 24 Најстарија новчаница у Легату је она коју је издала Грчка банка 1912, штампана у Њујорку, док је најмлађа је штампана 1950. године. Економска историја Грчке веома је бурна, о чему сведочи и серија новчаница пресечених на пола. Пред опасношћу од економског краха, а у вези Грчко-турског рата у Малој Азији, тадашњи Министар финансија Петрос Протопападакис доноси одлуку априла 1922. године. Одлучено је да се све новчанице преполове, а вредност једног дела новчанице износила је половину од њене стварне вредности, док је друга половина новчанице замењивана за државне обвезнице. Sophia Lazaretou, „Greek Monetary Economics in Retrospect: the Adventures of the Drachma“ Working paper 2003, 2. 2003: 20. Након окупације Грчке од стране Италијана пуштене су окупаторске новчанице које су биле у оптицају од 1941. до 1944. године, а које су трговци на сваки начин покушавали да избегну.
  - 25 У Легату се налазе италијанске лире, од оних издаваних 1904. године до лира штампаних 1943. године, тзв. војног новца за потребе војника савезничких трупа на окупираној територији, пуштених у оптицај након искрцавања на Сицилији, 1943. године.

- 26 У Легату су заступљене новчанице почев од издања из 1915. све до 1952. године.
- 27 Поменути земљама припада релативно мали број новчаница.
- 28 На територији Аустроугарске монархије током Првог светског рата основан је велики број логора, посебно за сваку нацију. У њих су интернирани, почев од 1914. године, ратни заробљеници, али и жене, деца и старци из Србије, Русије, Француске и Италије. Новчани бонови, које су затвореници могли да користе у логорским кантинама, у нашој колекцији припадају логорима Болдогасоњ, Шопроњек, Наџмебер, Нежидер, Маутхаузен, Хајмаскер, Саморин (Соморја) и други.
- 29 Међу новчаницама које су издаване у Аустрији значајно место заузимају посебна издања бонова аустријских градова и општина. Први светски рат представљао је тежак крах у привредном развоју Аустрије. Монетарни проблеми јавили су се као последица начина финансирања ратних подухвата. Ратни трошкови су подмиривани кроз наметање директних пореза становништву и кроз бројне „ратне папире“ или нотгелд који је први пут издала покрајина Горња Аустрија 30. 11. 1918. године. *Das Österreichische Notgeld* (Salzburg: Trelde, 1920), 4.
- 30 У Немачкој је нотгелд издаван као помоћни новац почев од Првог светског рата - 1914. године па све до почетка 1920. године. Још у поменуто време ова врста новца наишла је на велико интересовање колекционара те су многи градови и приватна удружења почели да издају помоћни новац (1921) који није био намењен за употребу. Hans-Ludwig Grabowski, *Deutsches Notgeld* (Regenstau: H. Gietl Verlag & Publikationsservice GmbH, 2005)
- 31 Пројектом „Превентивна и физичка заштита папирног новца из легата Ђорђа Новаковића“ Музеју града Београда (Конкурс за финансирање и суфинансирање пројекта из области истраживања, заштите и коришћења музејског наслеђа Министарства за културу и информисање 2016. године) одобрена су средства за конзервацију, набавку албум-страница и албума и херметичке климатизоване коморе.
- 32 The Getty Conservation Institute, „Preventive Conservation“, The Getty Conservation Institute, http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/7_1/preventive.html (преузето 28. 1. 2016).
- 33 Архива Музеја града Београда - Конкурс за израду идејног решења реконструкције објекта у Ресавској 40 б и пренамену у Музеј града Београда, Београд 2016.
- 34 Svetlana Ivović Perović, Irena Ivović, „Izazov projektovanja arhivske zgrade: projektanti, arhivisti i konzervatori na istom zadatku u cilju adekvatne zaštite“ *Atlanti 2*, (2015), <http://www.ias-trieste-maribor.eu/fileadmin/atti/2015/Perovic.pdf> (преузето 11. 12. 2015).
- 35 У ту сврху је конструисан апарат који представља електромеханички нитроген генератор (the Veloxu – very low oxygen). Помоћу овог генератора концентрација кисеоника се доводи на мање од 1%. Принцип рада се састоји у издвајању кисеоника из ваздуха унутар простора у коме се налазе предмети заштите (музејски предмети, архивска грађа, књиге и сл.), а главни састојак остатка гаса је углавном азот. У овим истраживањима најдаље су отишли италијански научници. Они су развили електромеханичку опрему која омогућава да се постигну ниске вредности кисеоника у пластичном, посебно саграђеном контејнеру где се обавља дезинфекција. Технологија је патентирана и регистрована под именом Veloxu – very low oxygen. Овај систем може бити инсталиран свуда где је потребно: у архивима, библиотекама, музејима и другим местима, где је његова примена неопходна за заштиту културних добара, било да се ради о архивској, библиотечкој грађи, или о музејским предметима, без обзира на њихову величину и материјал од којег су направљени. Одлажу се у посебно направљене кутије или кесе из којих се извлачи кисеоник тако да атмосфера унутар њих зауставља деловање свих типова микроорганизама (аеробне бактерије и гљивице, инсекти у свим стадијумима развића), док сами предмети остају неоштећени. Нада Јовегић, „Микробиолошка оштећења на примеру Савезног суда“, *Архив 11*, бр. 1-2 (2010): 162.

- 36 Public Record Office је основан у Лондону 1838. године да би се реформисало чување владиних и судских докумената који су настајали и чували се на различитим местима и врло често били у лошем стању. Неки од њих били су архиве судова или одељења (основане пре неколико векова) које су добро вођене и имале су одговарајуће каталоге. Многи стручни сарадници ових појединачних архива једноставно настављају свој постојећи рад у новој институцији. Wikipedia, „Public Record Office“ https://en.wikipedia.org/wiki/Public_Record_Office (преузето 15. 8. 2017).
- 37 Пројектом „Дигитализација и мултимедијална презентација новчаница из легата Ђорђа Новаковића“ Музеју града Београда (конкурс за финансирање и суфинансирање пројеката из области истраживања, заштите и коришћења музејског наслеђа Министарства за културу и информисање 2016. године) одобрена су средства за набавку опреме, израду апликације и мултимедијалне презентације новчаница.
- 38 <http://legat-djordja-novakovica.org.rs>
- 39 Jovan Despotović, „Ka novoj muzeologiji“, http://www.jovandespotovic.com/?page_id=2764 (преузето 6. 3. 2017.)
- 40 „Jovan Despotović“, Miriam Levin, „Community engagement with heritage“, in: *The Museum as Forum and Actor*, ed. Fredrik Hansson (Stockholm: Statens historiska museum, 2010), 61–75.

Литература

Grabowski, Hans-Ludwig. *Deutsches Notgeld*. Regenstau: H. Gietl Verlag & Publikations-service GmbH, 2005.

Das Österreichische Notgeld, Salzburg 1920. Trelde, 4.

Despotović Jovan, „Ka novoj muzeologiji“, http://www.jovandespotovic.com/?page_id=2764 (преузето 6. 3. 2017.).

Ђуришић, Milorad. „Papirni Novac Jugoslavije 1944.“ Dinar br. 1 (1996): 17.

Ivović Perović, Svetlana. Ivović, Irena., „Izazov projektovanja arhivske zgrade: projektanti, arhivisti i konzervatori na istom zadatku u cilju adekvatne zaštite“. *Atlanti 2*, (2015), <http://www.iias-trieste-maribor.eu/fileadmin/atti/2015/Perovic.pdf> (преузето 11. 12. 2015).

Jakovac, Štefan. *Denarno poslovanje*. Ljubljana: Školski center za pošto, ekonomijo in telekomunikacije, 2013.

Јоветић, Нада. „Микробиолошка оштећења на примеру Савезног суда“. *Архив 11*, 1–2., (2010): 162.

Кондић, Владимир. *Папирни новац из збирке Ђорђа Новаковића*. Београд: Музеј града Београда, 1970.

Lazaretou, Sophia. „Greek Monetary Economics in Retrospect: the Adventures of the Drachma“. *Working paper*, 2003, no. 2. (2003): 20.

Levin, Miriam. „Community engagement with heritage“. In *The Museum as Forum and Actor*, ed. Fredrik Hansson, 61–75. Stockholm: Statens historiska museum, 2010.

Leszczyńska, Cecylia, "185th Anniversary of Polish Central Banking" Bankoteka "History of central banking - Poland and the USA" (2013), https://www.nbp.pl/.../Bankoteka_3_December_2013_internet (преузето 11. 2. 2017).

Музеј града Београда, Музеј града Београда. Београд: Музеј града Београда, 2003.

Mulić, Jusuf. Papirni novac na tlu Bosne i Hercegovine od 1918. godine do danas. Sarajevo: Historijski muzej Bosne i Hercegovine, 2000.

Rosenbetrg, Holger. Die Banknoten des Deutschen Reiches ab 1871. Regenstauf: Gietl, 1994.

Стаменковић Јелица, Тодоровић Јован, Драгољуб Бојовић, Марија Хаџи-Пешић, Бојана Борић Брешковић, Желимир Новаковић, Радиша Новаковић, Мирјана Јовановић, Надежда Андрић, Загорка Маринковић, Радмила Антић, Дивна Ђурић -Замоло. Седамдесет година Музеја града Београда. Београд: Музеј града Београда, 1973.

The Getty Conservation Institute, "Preventive Conservation", The Getty Conservation Institute, http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/7_1/preventive.html (преузето 28. 1. 2016).

Vujačić, Velimir. Novac u Crnoj Gori kroz dokumenta. Cetinje: Državni arhiv Crne Gore, 2006.

Häusler, Wolfgang. prir. Geld 800 Jahre Münzstätte Wien. Wien: Kunstforum Bank Austria, 1994.

Хаџи-Пешић, Јован. Новац Србије 1868-1918. Београд: Народна банка Југославије, 1995.

Хаџи Пешић, Јован. Новац Краљевине Југославије 1918-1941. Београд: Народна банка Југославије, 1995.

Црнобрња, Адам. Новац у Београду кроз векове. Београд: Музеј града Београда, 2004.

Crnobrnja, Adam. „Novčanice gradova u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca“. Dinar 2006, 27, (2006): 44.

Šustek, Zbyšek. „Novac jevrejskog geta u Terezinu 1943-1945“, Dinar god. 2008, br. 28 (2007): 40-45.

Summary

Challenges of Protection and Preservation of Banknotes from the Legacy of Djordje Novakovic

The Collection of Banknotes of Djordje Novakovic, a diplomat in SFRY, was donated to the Belgrade City Museum by his wife in 1969 after his death, respecting his last wish. Immediately after the receipt of the banknotes they were registered within the Collection of Coins and Medals (at that time Cabinet for Coins and Medals) in four inventory books as the Legacy of Djordje Novakovic (no. 1 to 7436).

As we have mentioned the legacy consist of 7436 banknotes issued from the middle of the 19th century up to the first half of the 20th century. The most important part of the funds are national banknotes starting from the first series never put into circulation from 1876 to the banknotes of the Kingdom of Serbia, Kingdom of SCS (Serbs, Croats, Slovenes) and the Kingdom of Yugoslavia, DFY, FNRY, SFRY. This group has six specimen banknotes of the Kingdom of Yugoslavia from 1943 that were never put into circulation: banknotes from the Quisling regimes (Nedic, Independent State of Croatia – NDH abb.Craotian, Rupnik). Exceptionally valuable part of the collection are foreign prints of Poland, Russia, Czechoslovakia, Hungary, Austria, Germany, Greece, among them the most prominent banknotes being Polish and French assignats from the 18th century; banknotes from civil and military camps from the time of the First World War and banknotes of Austrian municipalities and German towns.

Since 1969, when the banknotes came into Belgrade City Museum, they have been stored in inappropriate conditions causing different stage their preserved condition. The building of the Belgrade City Museum is located in the city center in 1. Zmaj Jovina Street – being one of the most polluted parts of the city. Storeroom, being at the same time curator's office did not have any facility to provide necessary conditions for storing paper. For decades the banknotes were not only stored at improper place but also packed in paper envelopes that were kept in the cardboard boxes in the same safe with the objects of various materials (medals, coins).

Significant change happened in the course of 2015 and 2016. All banknotes were disinfected, checked, selected and after that underwent conservation and restauration that started with those that were in the worst condition. Acid free archival albums were purchased and foils where the banknotes were packed. In order to permanently preserve and protect banknotes, microclimate chamber was obtained that implies controlled conditions of temperature and relative humidity.

All banknotes were photographed. At the same time date were entered into the desktop application in specific "digital inventory book". Previously digitized and processed photographs and banknotes were entered into application that were automatically photographed in three different formats. The first one is an original digitized photograph that can be used for printing. Another format presents an optimized digital photograph of a banknote that is used to present banknote in the application and for multimedia presentation. All photographs in this format are protected by watermark presenting Belgrade city Museum logo. The third format is a photograph of banknotes of small size that is used for thumbnail illustration in multimedia presentations.

Accessibility and visibility of the banknotes is provided through multimedia presentation and e-catalogue presenting specific rotating exhibition.

A presentation of certain integral segments consisting of banknotes from various countries in the manner of “rotating exhibition” is and will be available at the desktops, mobiles, tablets and smart phones and will be changed periodically over the year. The fact that the Museum does not have a proper space for exhibitions and adequate storerooms supports the need and obligation to preserve museum holdings in the most proper and the best way, that was realized through this procedure.

Keywords: legacy, banknotes, conservation, digitizing, presentation, museum